

Є. В. БЕРНАДА

Євген Валерійович Бернада, здобувач НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

СПОСОБИ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ, ЯКІ СПРЯМОВАНІ НА ВІДНОВЛЕННЯ СТАНОВИЩА, ЩО ІСНУВАЛО ДО ПОРУШЕННЯ ПРАВА

Суб'єктивні цивільні права як права конкретних осіб мають основоположне значення і для окремої приватної особи, і в цілому для характеристики правопорядку в суспільстві. Реалізація будь-якого права часто пов'язана з примусом і будь-яке праворозуміння припускає примусове забезпечення того результату, до якого прагне особа, у зв'язку з чим наявний постійний зв'язок права і примусу, що робить право гарантованим насамперед державою, а також недержавними інститутами, інститутами громадянського суспільства¹.

З огляду на викладене в юридичній літературі зустрічаються висловлювання, що такий підхід виправдовує існування поняття «правовий примус» і, навпаки, останнє є зайвим, коли примус, що здійснюється на захист права, отожднюється з державним примусом². Захист безпосередньо пов'язаний з категорією відповідальності, оскільки саме до застосування мір відповідальності найчастіше приводить реалізація вимоги особи захистити її суб'єктивне цивільне право.

У сучасній українській цивілістиці поширена думка, що варто відрізнити поняття охорони прав та їх захисту, оскільки про охорону прав слід говорити як про правовий засіб, що попереджає порушення, а про захист – як про такий, що настає за порушенням і тягне за собою відновлення відповідного суб'єктивного права³. При цьому деякі науковці вважають, що поняття захисту як активної протидії сторонньому втручання та поняття охорони як категорії, що передбачає і захист, і збереження того, що охороняється, не тотожні, а тому поняття охорони є ширшим за поняття захисту, повністю охоплюючи останнє⁴. Разом із тим існує й протилежна точка зору, згідно з якою поняття захисту є ширшим за поняття охорони прав, оскільки охорона зводиться лише до недопущення порушення прав, а захист, крім цього, включає оборону від посягань на права, що надає ширший обсяг правомочностей⁵.

Аналізуючи наявні у сучасній цивілістиці думки, можемо припустити, що механізм правового захисту цивільних прав постає як система правових заходів, завдяки яким забезпечується відновлення порушених прав, усунення перешкод в реалізації прав тощо⁶. Інакше кажучи, механізм захисту цивільних прав включає реалізацію наданих законом можливостей щодо здійснення приватною особою на свій розсуд захисту своїх прав та інтересів з обранням відповідних способів та засобів захисту прав.

Для ефективного застосування права особи на захист, вважаємо, важливим є з'ясування підстав, за яких активізують передбачені законодавством механізми захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів, оскільки ч. 1 ст. 15 ЦК України регламентовано, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування. Аналогічне визначення міститься також у ст. 1 ЦПК України. Разом із тим у юридичній літературі наявна дискусія стосовно розмежування понять порушення, невизнання та оспорення суб'єктивних цивільних прав⁷, у зв'язку з чим можуть виникнути неоднокові думки стосовно способу їх захисту.

Здійснюючи аналіз наявних у сучасній українській цивілістиці вищевказаних поглядів на поняття порушення, невизнання та оспорювання суб'єктивних цивільних прав, Я. В. П'янова пропонує під порушенням суб'єктивного цивільного права розуміти протиправну дію (бездіяльність) особи, яка має наслідком ліквідацію належного іншій особі суб'єктивного цивільного права або обмеження свободи його реалізації як повністю, так і частково. Під невизнанням – дію чи бездіяльність особи, яка за змістом становить заперечення існування суб'єктивного цивільного права іншої особи, але не має ознак порушення – ліквідації або обмеження свободи реалізації права. Оспорювання – дія чи бездіяльність особи, яка полягає у запереченні належності або обсягу відповідного суб'єктивного цивільного права без ознак його порушення⁸.

Також вважається за доцільне дати загальну характеристику поняття інтересу, оскільки **метою** даного дослідження є визначення способів захисту суб'єктивних прав та інтересів при вчиненні недійсного правочину.

Згідно з наявними у сучасній цивілістичній науці думками, можна виділити два напрями визначення інтересу: перший – інтерес є складовою, наповненням самого суб'єктивного права, його сутнісним моментом⁹; інший – інтерес є зовнішнім по відношенню суб'єктивного права моментом, явищем, яке до складу суб'єктивного права не входить¹⁰. При цьому варто взяти до уваги положення, викладені Конституційним Судом України при розгляді справи № 18/рп/2004, згідно з якими поняття «охоронюваний законом інтерес», яке вживається у законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», означає правовий фено-

мен, який виходить за межі змісту суб'єктивного права; є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони; має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загальноприйнятим принципам права; означає прагнення (а не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом; розглядається як простий легітимний дозвіл¹¹.

Таким чином, незважаючи на відсутність у матеріальному законі – Цивільному кодексі України – положення щодо можливості захисту інтересу, вважається, що останній також може потребувати захисту нарівні із суб'єктивним цивільним правом, а тому в межах даного дослідження дозволимо зробити припущення, що для захисту суб'єктивного цивільного права та інтересу застосовуються аналогічні механізми.

Спробуємо вирішити питання стосовно способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів особи при визнанні правочину недійсним. Необхідність такого визначення зумовлюється тим, що чинне цивільне законодавство України передбачає, що недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, які пов'язані з його недійсністю.

Як вже нами зазначалося раніше, питань щодо захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів при вчиненні недійсного правочину, який сторонами виконано не було, практично не виникає, оскільки передача майна за недійсним правочином не відбулась. У разі ж виконання недійсного правочину відбулась передача майна, у зв'язку з чим виникає необхідність у відновленні становища, яке існувало до виконання недійсного правочину. При цьому для повноти висвітлення даної проблеми необхідно також визначити, чи відбувається порушення суб'єктивного цивільного права при вчиненні недійсного правочину (нікчемного чи оспорюваного).

В юридичній літературі можна зустріти висловлювання, що спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів є видом матеріально-правових вимог, які може заявити управнена особа в суді¹². Також поширена думка, згідно з якою спосіб захисту суб'єктивного цивільного права та інтересу є матеріально-правовим заходом, тобто закріпленими матеріально-правовими заходами примусового характеру, за допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушеного (оспороного) права та вплив на правопорушника¹³. Під способом захисту також розуміють порядок відновлення права, згідно з яким розуміється визначений законом порядок забезпечення відновлення (визнання) порушених прав і одночасного впливу на порушника з метою відновлення порушеної майнової і немайнової сфери¹⁴. Окрім цього, вченими-цивілістами пропонується визначати спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів як належну дію порушника, відповідно до якого захист суб'єктивних прав та інтересів сприймається як дія, до вчинення якої (чи до утримання від вчинення якої) примушується порушник¹⁵. Крім того, під способом захисту суб'єктивних прав та інтересів розуміють дію суб'єкта захисту, яка безпосередньо спрямована на захист суб'єктивного права та інтересу¹⁶.

Підсумовуючи висловлені думки, можна зробити припущення, що спосіб захисту суб'єктивного цивільного права та інтересу може бути визначений як система законних, тобто визначених чи допущених законом, дій суб'єктів захисту та матеріально-правового юридичного ефекту цих дій, яка дозволяє попередити, усунути чи компенсувати наслідки порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивного цивільного права та інтересу¹⁷.

У сучасній українській цивілістиці прийнято поділяти способи захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів за формою їх здійснення на юрисдикційні та неюрисдикційні, залежно від того, чи вдається управнена особа до суду або іншого правоохоронного органу або здійснює захист своїми діями¹⁸. Отже, враховуючи, що в межах даного дослідження вирішується питання щодо способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, порушених саме внаслідок визнання правочинів недійсними, вважається за доцільне зосередити свою увагу на юрисдикційних способах їх захисту, тобто шляхом звернення до суду або іншого правоохоронного органу. Водночас, зважаючи на те, що Конституцією України гарантовано право кожної особи на судовий захист, слід дослідити способи захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів у судовому порядку, тобто шляхом подання відповідного позову.

Разом із тим найбільшу дискусійну гостроту в юридичній літературі знайшло питання щодо захисту суб'єктивних прав та інтересів в судовому порядку¹⁹, а тому вважається, що в рамках дослідження даної роботи слід вивчити саме способи захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, які здійснюються в судовому порядку. Так, відповідно до загальноприйнятого поділу правовідносин слідує, що останні бувають речові та зобов'язальні, у зв'язку з чим побутує думка, що способи їх захисту також поділяються на речові та зобов'язальні. При цьому цивілістами зазначається, що можливості захисту речових прав відрізняються від можливості захисту зобов'язальних прав і на них впливає ступінь самого порушення суб'єктивного права, правовий статус порушника²⁰. Перші захищають речові права та слідує за річчю, у кого б вона не опинилась, і припиняються із загибеллю речі; другі адресовані виключно до зобов'язаної особи, тобто боржника, незалежно від того, чи наявне у нього майно, отримання якого породило відповідне зобов'язання, і навіть незалежно від того, чи збереглося це майно. Ці права припиняються зі зникненням зобов'язаної особи.

Під речово-правовими способами захисту розуміються віндикаційні, негаторні та петиторні позови, які пред'являються, у першу чергу, для захисту права власності, а також прав законних і незаконних володільців. Вказаним (речово-правовим) способам захисту властиве те, що вони спрямовані безпосередньо на захист абсолютних прав власника, а також інших осіб, які утримують у себе майно на підставі відповідних договорів або закону, що при цьому не пов'язані з будь-якими конкретними зобов'язаннями. Разом із тим при засто-

суванні речово-правових способів захисту можуть виникати певні суперечності, які породжуються самим правом, стосовно якого здійснюється захист. Зокрема, виникнення суперечностей може бути пов'язане з правовим становищем як власника, так і іншої особи, що пред'являє речово-правові позови.

Так, подібні позови власники чи інші законні володільці можуть пред'явити третім особам, з якими вони перебувають в абсолютних правовідносинах, проте стосовно осіб, з якими власник чи інший законний володільць перебуває в зобов'язальних правовідносинах, застосування вказаного твердження не носитиме однозначного характеру. Аналогічні неоднозначні тлумачення щодо застосування речово-правових способів захисту виникають при вирішенні питання щодо інших носіїв, ніж право власності, речових прав, які виникли у них за договором з власником, що допустимо як у силу загальних положень цивільного законодавства, так і відповідно до спеціальних вказівок закону щодо окремих видів речових прав на чуже майно.

Для вирішення даного питання пропонується виходити з основного правила, згідно з яким речові позови виникають як наслідок порушення не просто речових прав, а саме тих речових прав, які існують в абсолютних правовідносинах, у зв'язку з чим можна припустити, що не тільки власник перебуває з усіма в абсолютних правовідносинах, в яких визначений суб'єкт, права та інтереси якого порушуються (не визнаються або оспорується), а зобов'язаних – необмежена кількість, а й суб'єкти інших прав на чужі речі, які в даному випадку прирівнюються у праві здійснення захисту до власника. При цьому слід виокремлювати випадки, коли порушення права чи інтересу здійснюється особами, які наділені правом на чужі речі, оскільки в даному випадку між вказаними особами та власником внаслідок невиконання цим суб'єктом договору належним чином слід говорити про зобов'язальні позови, які виникають з договору. Разом із тим у випадку, коли таке порушення можливе з боку будь-якої особи, у тому числі й власника, не виникає сумніву та обставина, що в даному випадку слід застосовувати речовий позов.

Таким чином, можемо зробити висновок, що речово-правові способи захисту спрямовані на відновлення володіння, користування і розпорядження майном власника або іншого титульного володільця; або на усунення перешкод у здійсненні відповідних правомочностей, або ж на визнання самого права.

Разом із тим в юридичній літературі пропонується також виділити ще одну правомочність власника, яка не охоплюється змістом права власності, – управління²¹. Необхідність виділення управління як ще однієї з правомочностей власника зумовлюється тим, що майно може бути в оперативному управлінні іншої особи, яка не здійснює правомочностей володіння, користування або розпорядження майном, проте іншою особою (особами) порушується (не визнається або оспорується) право управителів на здійснення управління майном, а відтак і виконання їх безпосередніх обов'язків.

Стосовно іншого згаданого вище способу захисту, тобто зобов'язально-правового, слід зазначити, що такий спосіб захисту виникає з підстав порушення умов договорів та в деяких інших випадках. Зокрема, у разі відсутності в особи, якою здійснено порушення суб'єктивного права власника (чи іншого законного володільця) майна, останній не може пред'явити речовий позов, натомість у власника (іншого законного володільця) виникає можливість щодо звернення з вимогою на відшкодування завданих збитків – вартості майна. При цьому в юридичній літературі ставиться питання, до кого слід пред'являти вказану вимогу. З поняття зобов'язально-правової вимоги випливає, що остання пред'являється до особи, яка володіла майном, тобто незаконного власника майна. Так, витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикація), яка є речово-правовим засобом захисту права власності²², зумовлює неможливість власника індивідуально визначеного майна (сторони недійсного правочину) скористатись таким засобом²³.

На неможливість власника скористатись речово-правовим засобом захисту права власності внаслідок визнання правочину недійсним також вказує те, що віндикаційний позов має односторонній характер, у зв'язку з чим останній не може повернути іншу сторону недійсного правочину в початкове становище, якщо вона такої вимоги не заявляла. Тому поєднання вимог однієї сторони про визнання правочину недійсним з витребуванням переданого за таким правочиним майна без відповідної вимоги іншої сторони призводить до того, що одна зі сторін недійсного правочину опиниться у становищі, коли вона матиме й передане майно іншою стороною, і поверне на свою вимогу своє майно, що суперечить положенням ст. 216 ЦК України і суттєво порушує права особи, яка не заявляє такої вимоги, оскільки належне їй майно до неї не повернеться²⁴.

З огляду на викладене вченими-цивілістами пропонується висновок, що у випадку недійсності правочину його сторони можуть звернутись до суду лише із зобов'язально-правовою вимогою, тобто вимогою про повернення майна в порядку реституції. При цьому в цивілістичній науці при застосуванні речово-правових способів захисту пропонується розрізняти добросовісного та недобросовісного володільця, оскільки перший, не знаючи про відсутність у нього прав на майно і здійснивши його знищення певним способом, не підлягає притягненню до відповідальності у вигляді компенсації власнику збитків; разом з тим, якщо добросовісний володільць знищив річ, дізнавшись про незаконність свого володіння, він буде зобов'язаний компенсувати вартість спірного майна²⁵.

Іншим різновидом зобов'язально-правових способів захисту суб'єктивного цивільного права та інтересу є вимога власника про відшкодування заподіяних його майну збитків з боку незаконного власника. Оскільки проведення інших розрахунків між власником і незаконним власником вирішуються при вирішенні питання про повернення речі, з огляду на положення ст. 390 ЦК України, останні (розрахунки) належать до зобов'язально-правової сфери, а тому підлягають вирішенню при поверненні речі. Про обґрунтованість такого висновку може свідчити та обставина, що погіршення речі розглядається як делікт, а відтак породжує з боку власника відповідні зобов'язальні вимоги.

Вченими-цивілістами пропонується теза, згідно з якою до зобов'язально-правових позовів також приймають вимоги про відшкодування шкоди, завданої власнику земельної ділянки, житлового будинку чи інших будівель, у зв'язку із зменшенням їх цінності, оскільки дані вимоги не повною мірою охоплюються стандартною конструкцією деліктної відповідальності, у зв'язку з тим, що право на компенсацію не пов'язується тільки з винністю дій особи, що завдала шкоди, а й навіть з протиправністю таких дій²⁶.

До позовів зобов'язально-правового характеру також пропонується відносити вимоги до власника виконувати свої обов'язки щодо утримання майна, який є обов'язком останнього відповідно до загального порядку, оскільки даний обов'язок не впливає з конкретного зобов'язання, в якому перебуває власник з іншими особами.

Нарешті, вимоги про визнання правочинів недійсними, застосування наслідків нікчемного правочину, визнання незаконними актів органів державної влади, органів Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування (усі вимоги, спрямовані на ліквідацію юридичних наслідків тієї чи іншої юридично значущої дії) найчастіше представлені вимогами про визнання правочинів недійсними. Актуальність саме вказаного способу захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів зумовлюється існуванням різних підходів до вирішення питання щодо таких вимог. Зокрема, найбільшу дискусійність має питання щодо можливості обрання особою способу захисту свого права з подання позову про визнання нікчемного правочину недійсним чи одразу позову про застосування наслідків нікчемного правочину²⁷. З огляду на неоднозначність підходу науковців та судової практики до вирішення вказаного питання²⁸ виникає питання стосовно кожного з варіантів механізмів захисту права: чи зобов'язаний суд застосовувати наслідки нікчемного правочину у разі відсутності відповідних вимог; чи можна вважати вимогу про визнання нікчемного правочину недійсним зайвою або ж її слід розглядати і задовольняти окремо від вимоги про застосування наслідків нікчемного правочину. При цьому також пропонується при вирішенні питання щодо свободи суду в захисті права чи законного інтересу керуватись принципом незакритого легального переліку способів захисту та принципом винятковості застосування аналогії щодо способів захисту права та інтересу.

З огляду на викладене можемо дійти висновку, що актуальність проблеми щодо способу захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів свідчить про те, що при застосуванні наслідків нікчемного правочину особливо яскраво виражена проблема необхідності вибору між реституційними та виндикаційними вимогами, а також при співвідношенні вимог про застосування наслідків недійсності правочину та кондикційних вимог.

¹ Мотовиловкер Е. Я. Теория регулятивного и охранительного права: моногр. / Е. Я. Мотовиловкер. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – С. 19; Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М.: Аванта+, 2000. – С. 355.

² Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – С. 267.

³ Цивільний кодекс України (наук.-практ. коментар). – Х.: Одісей, 2000. – С. 61.

⁴ Чернадук Т. Щодо захисту цивільних прав: деякі аспекти / Т. Чернадук // Підприємство, господарство і право. – 2001. – № 12. – С. 27; Дреза О. В. Розвиток права власності в Україні: моногр. / О. В. Дреза. – К.: Вентурі, 1996. – С. 240.

⁵ Макарова З. В. Защита в российском уголовном процессе: понятие, виды, предмет и пределы / З. В. Макарова // Изв. вузов. Правоведение. – 2000. – № 3. – С. 219.

⁶ Бутнев В. В. Понятие механизма защиты субъективных гражданских прав / В. В. Бутнев // Механизм защиты субъективных гражданских прав. – Ярославль: Изд-во Ярослав. гос. ун-та, 1990. – С. 6.

⁷ Кравчук В. М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / В. М. Кравчук, О. І. Угриньовська. – К.: Істина, 2006. – С. 3; Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. – К.: Істина, 2004. – С. 12; Науково-практичний коментар цивільного законодавства України: в 4 т. / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. – К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. – Т. 1. – С. 122; Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина, 2004. – С. 26; Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / відп. ред. О. В. Дрези, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1. – С. 35; Цивільний кодекс України: коментар / за заг. ред. Є. О. Харитоновна, О. М. Калітенка. – Х.: Одісей, 2003. – С. 20; Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 ч. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2004. – Ч. 1. – С. 29; Цивільне право України: підруч.: у 2 т. / за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатеевої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – С. 320.

⁸ П'янова Я. В. Судовий захист майнових цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Я. В. П'янова. – Х. 2009. – 36 с. – С. 7.

⁹ Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / А. В. Венедиктов // Избранные труды по гражданскому праву: в 2 т. – М.: Статут, 2004. – Т. 2. – С. 40; Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе // Избранные труды по гражданскому праву. – М.: Статут, 2000. – С. 556; Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л.: ЛГУ, 1959. – 88 с. – С. 12; Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. – К.: Істина, 2004. – С. 12.

¹⁰ Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М.: Госюриздат, 1950. – С. 20; Серебровский В. И. Вопросы советского авторского права / В. И. Серебровский. – М.: АН СССР, 1956. – С. 95; Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть / В. А. Тархов. – Уфа: Сарат. гос. акад. права, 1998. – С. 124; Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве / В. П. Грибанов // Осуществление и защита гражданских прав. – М.: Статут, 2000. – С. 242.

¹¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18/рп/2004 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>

- ¹² Науково-практичний коментар цивільного законодавства України: в 4 т. / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. – К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. – Т. 1. – С. 124.
- ¹³ Гражданское право: учеб. : в 3 ч. / под. ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. – М.: Проспект, 1997. – Ч. 1. – С. 270; *Стефанчук Р. О.* Проблеми застосування спеціальних способів захисту особистих немайнових прав фізичних осіб / Р. О. Стефанчук // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 7. – С. 37.
- ¹⁴ Цивільне право України: підруч.: у 2 т. / за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К. Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – С. 257.
- ¹⁵ *Абова Т. Е.* Охрана хозяйственных прав предприятий / Т. Е. Абова // Избранные труды. Гражданский и арбитражный процесс. Гражданское и хозяйственное право. – М.: Статут, 2007. – С. 789.
- ¹⁶ *Вершинин А. П.* Способы защиты гражданских прав в суде / А. П. Вершинин. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1997. – С. 18.
- ¹⁷ Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина, 2004. – С. 9.
- ¹⁸ *Стефанчук Р. О.* Цивільне право України: навч. посіб. / Р. О. Стефанчук – К.: Прецедент, 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Електронная библиотека Князева: http://ebk.net.ua/Book/law/stefanchuk_tsivpu/part1/102.htm
- ¹⁹ *Спасибо-Фатеева И. В.* Нікчемні правочини та їх наслідки / І. В. Спасибо-Фатєєва // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 2. – С. 180; *Кучер В. О.* Окремі способи захисту права власності: проблемні питання / В. О. Кучер // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 104–107; *Дзера І. О.* Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І. О. Дзера. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 32–33.
- ²⁰ *Брагинский М. И.* Договорное право: в 5 кн. / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – 2-е изд., испр. – М.: Статут, 1999. – Кн. 1: Общие положения. – С. 773.
- ²¹ *Спасибо-Фатеева И. В.* Акционерные общества: корпоративные правоотношения / И. В. Спасибо-Фатеева. – Х.: Право, 1998. – С. 9; *Зинченко С. А.* Собственность и производные вещные права: теория и практика / С. А. Зинченко, В. В. Галлов. – Ростов-на-Дону: Изд-во СКАГС, 2003. – С. 25.
- ²² Цивільне право України, Загальна частина: підруч. / за ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. – К.: КНТ, 2006. – С. 323.
- ²³ *Дзера О. І.* Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес» / І. О. Дзера. – К., 2001, – С. 21.
- ²⁴ *Спасибо-Фатеева И.* Проблемні аспекти недійсних правочинів (на прикладі договору міни) / І. Спасибо-Фатєєва // Підприємство, господарство і право. – 2002. – № 7. – С. 30.
- ²⁵ *Кушхов Р. А.* О соотношении кондикционного требования и требования о возврате исполненного по недействительной сделке / Р. А. Кушхов // Российское право в Интернете. – 2006. – № 3 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pri.msal.ru/prints/200603civil_law2.html; *Федоренко Н. В.* Сделки с имуществом: проблемы реституции / Н. В. Федоренко, Л. В. Лапач // Вестник Федерального арбитражного суда Северо-Кавказского округа. – 2003. – № 2. – С. 23–26.
- ²⁶ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / відповід. ред. О. В. Дрези, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1. – С. 662.
- ²⁷ *Джунь В. В.* До питання про обов'язковість застосування реституції у разі неправозгідності угоди / В. В. Джунь // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 4. – С. 165; Цивільне право України, Загальна частина: підруч. / за ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. – К.: КНТ, 2006. – С. 30.
- ²⁸ Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>

Резюме

Бернада Є. В. Способи захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, які спрямовані на відновлення становища, що існувало до порушення права.

Аналізується теза, згідно з якою пропонується відрізнити поняття охорони прав та їх захисту, оскільки про охорону прав слід говорити як про правовий засіб, що попереджає порушення, а про захист – як про такий, що настає за порушенням і тягне за собою відновлення відповідного суб'єктивного права. Обґрунтовується думка, що незважаючи на відсутність у матеріальному законі положення щодо можливості захисту інтересу, останній також може потребувати захисту нарівні із суб'єктивним цивільним правом, а тому для захисту суб'єктивного цивільного права та інтересу застосовуються аналогічні механізми. Підкреслюється, що власник позбавлений можливості скористатись речово-правовим засобом захисту права власності внаслідок визнання правочину недійсним, оскільки виндикаційний позов має односторонній характер.

Ключові слова: способи захисту, відновлення становища, речово-правові способи, зобов'язально-правові, реституція, виндикація, кондикція.

Резюме

Бернада Е. В. Способы защиты субъективных гражданских прав и интересов, направленных на восстановление положения, существовавшего до нарушения права.

Анализируется тезис, согласно которому предлагается отличать понятие охраны прав и их защиты, поскольку об охране прав следует говорить как о правовом средстве, предупреждающем нарушения, а о защите – как о таком, который следует за нарушением и влечет за собой восстановление соответствующего субъективного права. Обосновывается мысль, что несмотря на отсутствие в материальном законе положения о возможности защиты интереса, последний также может нуждаться в защите наравне с субъективным гражданским правом, а потому для защиты субъективного гражданского права и интереса применяются аналогичные механизмы. Подчеркивается, что владелец лишен возможности воспользоваться вещественно-правовым средством защиты права собственности вследствие признания сделки недействительной, поскольку виндикационный иск имеет односторонний характер.

Ключевые слова: способы защиты, восстановление положения, вещественно-правовые способы, обязательно-правовые, реституция, виндикация, кондикция.

Summary

Bernada E. Ways of protecting subjective civil rights and interests, which are aimed at restoring the situation that existed before the violation of law.

In this article an article analyzes the thesis, according to which it is proposed to distinguish between the concept of protection of rights and their protection, since the protection of rights should be regarded as a legal means of preventing violations, and about protection – as such, which comes for violation and entails restoration of the corresponding subjective right. It is substantiated that, despite the absence of provisions in the material law on the possibility of protection of interests, the latter may also need protection along with subjective civil law, and therefore similar mechanisms are used to protect subjective civil law and interest. It is substantiated that the owner is deprived of the possibility to use the legal and substantive means of protecting the property right as a result of the recognition of the transaction invalid, since the vindication claim is unilateral.

Key words: ways of protection, restoration of the situation, material and legal ways, obligations and legal, restitution, vindication, condition.

УДК 347.45

О. В. ДИБА

Олексій Васильович Діба, аспірант НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

УМОВИ ДОГОВОРУ ПІДРЯДУ НА ПРОВЕДЕННЯ ПРОЕКТНИХ РОБІТ

Аналізуючи різні підходи до загальних вимог щодо визначення істотних умов договору за Цивільним (далі – ЦК) та Господарським (далі – ГК) кодексами України, доцільно зазначити про більш виважену позицію ЦК України, де вимоги до умов договору закріплені на загальному рівні (ст. ст. 638–647 ЦК), основними з яких є: а) умова про предмет договору; б) умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду; в) усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

Практичне значення розгляду теоретичних положень про умови договору підряду на проведення проектних робіт полягає у двох моментах: 1) досягнення в належній формі домовленості сторін щодо істотних умов договору тягне за собою набрання сили таким договором; 2) визначені законодавством і домовленістю сторін умови договору породжують відповідні права та обов'язки учасників договірних правовідносин¹. Отже, детальніше зупинимося на питанні встановлення мінімально необхідних умов договору підряду на проведення проектних робіт.

Розпочнемо із такої надважливої умови договору підряду на проведення проектних робіт, як предмет, адже при погодженні умов договору найперше, що повинні погодити між собою потенційні контрагенти, це обсяг, вид робіт, які будуть спрямовані на досягнення конкретного результату. Одразу ж зазначимо, що з приводу визначення предмета підрядних договорів у юридичній літературі до сьогодні точаться дискусії, які, на жаль, не знайшли свого вирішення у гл. 61 ЦК України. Так, на думку одних дослідників, предметом договору підряду є результат праці, роботи, виробничої діяльності підрядника (В. В. Луць, Н. С. Кузнецова, А. Б. Гриняк, М. Д. Пленюк, В. К. Гуцуляк). На думку інших, предметом підрядних договорів є сама діяльність підрядника (робота) (М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, В. Ф. Чигирь, М. П. Ринг). Водночас в юридичній літературі поширеною є й третя точка зору на предмет підрядних договорів як на симбіоз двох елементів: матеріального – результат робіт і юридичного – діяльність сторін за договором (виконання робіт) (І. С. Лукасевич-Крутник, М. С. Біленко).

Відсутність єдиного підходу щодо досліджуваного питання знаходить своє відображення і при аналізі окремих видів договорів підряду. Так, у вітчизняній юридичній літературі трапляються окремі позиції щодо питання про предмет договору підряду на проведення проектних робіт. Найпоширенішою є концепція унітарного (єдиного) предмета цього різновиду договорів підряду, за якою предметом договору підряду на проведення проектних робіт може бути: 1) проектно-кошторисна документація; 2) проведення проектних робіт та передання замовнику їх результату (дозволяє припустити існування подвійного предмета договору: матеріального – проектно-кошторисної документації, і юридичного – діяльність підрядника при проведенні проектних робіт); 3) діяльність підрядника з проведення проектних робіт.

Одразу ж зазначимо про сумнівність сприйняття концепції існування двох предметів договору підряду на проведення проектних робіт, оскільки досліджуваний договір як юридичний факт є підставою виникнення складних зобов'язальних правовідносин (підрядник зобов'язаний передати проектно-кошторисну документацію замовнику, а останній прийняти та оплатити її). Відповідно, зобов'язальні правовідносини в договорі підряду на проведення проектних робіт носять єдиний характер, оскільки припускають зустрічне виконання зобов'язань. З цього приводу доречно навести міркування М. Д. Пленюк, що вбачати подвійність складових єдиного предмета в підрядних договорах недоречно, адже саме по собі виконання замовлення не може